

KALGAY*

Carl Max KORTEPETER

Çeviren: Yavuz SÖYLEMEZ**

Kalga, Kagalga Kırım hanlarının “veliaht” ya da “vekil”ini ifade etmek için kullanılan, herkesçe maruf unvandır¹. Bu ıstılah linguistik, sosyolojik ve politik açıdan incelenerek en mühimleri burada hülasa edilecektir.

Söz konusu unvan linguistik açıdan Tatarca kalgay kelimesiyle ilişkilendirilmiş olmakla birlikte, Halim Giray² tarafından aktarılan bir hikâyeye göre, “o kalacak” ya da “o kalsın” anlamına gelmektedir. Bu halk etimolojisi Hammer³ tarafından benimsenmişse de Howorth ve Ahmed Cevdet’in⁴ nezdinde kabul görmemiştir. Kelimenin Moğolca kökenli olması ihtimal dâhilinde değildir⁵ zira bu terime 1475 yılından evvel tesadüf edilmemiştir.⁶

Sosyolojik ya da kurumsal anlamda, kalgaylık makamının pek çok numunesi vardır. Altın Orda Devleti ve ardıllarından Kırım Hanlığı’nda, diğer devletlerde olduğu gibi, hanın yokluğunda karar alabilecek güvenilir kimselere ihtiyaç duyulurdu. Vekil ve veliaht olarak bırakılan kalgay, her durumda hanın erkek kardeşi ya da oğlu olmalıydı⁷. Altın Orda ve Kırım hanları doğrudan Cengiz Han soyundan geldikleri için birçok Moğol veya İç Asya geleneklerine sıkı sıkıya bağlı idiler. Hakikaten kalgaylık makamı “ocak, yurt veya babadan

* Carl Max Kortepeter, “Kalghay”, *The Encyclopaedia of Islam*, Vol. IV, Leiden 1978, s. 499-500.

** Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırklareli, yavuzsoylemez16@hotmail.com

¹ Bkz. Kırım maddesi (Berthold Spuler, *The Encyclopaedia of Islam*, Vol. V, Leiden 1986, s.136-143)

² *Gülbün-i Hanan*, İstanbul 1287, II vd.

³ *Geschichte der Chane der Krim ...*, Viyana 1856, s.39.

⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih*, s.73.

⁵ Pelliot, İncalcık.

⁶ Problem hakkındaki tartışmalar için bkz. Doerfer, III, s. 499 ve J. Matuz, “Qalga”, *Turcica*, II, 1970, s.101-129.

⁷ M. De Peyssonel, *Traite sur le commerce de la Mer noire II*, Paris, 1787, s.252.

kalan mirasın sahibi” olan ve “otçigin-ejen” adıyla anılan Moğol prensine oldukça yakın benzerlikler göstermektedir⁸. Moğol geleneğine göre, yurt han tarafından en küçük oğula tevdi edilirdi. Kalgayların çoğunun XVI. yüzyılın sonuna kadar hanın en küçük kardeşleri arasında seçilmiş olması önemlidir. Ayrıca bu dönemde Osmanlı Devleti’nin şer’i uygulamaları Kırım’da daha çok etkili olmuştur⁹. İnalçık’ın belirttiğine göre; hanların yarısından fazlası daha önce kalgay olarak görev yapmış kimselerdi; bu durum vekillerin üstlendikleri rolün ehemmiyetini göstermektedir. Osmanlı sultanları (883/1478’den sonra) ve kabile aristokrasisi her zaman kendi isteklerini zorla kabul ettirmeye çalışırdı, kimi zaman ise Giray hanedanına mensup kabiliyetli ya da tutkulu biri veraset düzenini zayıflatıp bozabilirdi. Kabile müşahhasları tarafından oluşturulan ve bir İç Asya müessesinin zayıflamış türevi olarak temsil edilen meclise kurultay adı verilirdi; görünüşe göre esas kurultay ise sadece iktidardaki hanedan mensuplarından oluşmaktaydı. Altın Orda Devleti’nde olduğu gibi Kırım Hanlığı’nda da kabile mirzalarına geniş imtiyazlar verilmiş ve bundan dolayı hanedanın otoritesi zayıflamıştır¹⁰.

İç Asya usulü gereğince şehzade ve yüksek makam sahiplerine “incü” ya da “tumar” bahşedilirdi; Akmesic’teki güçlü mevkiini muhafaza eden kalgay, İç Kırım’daki Akmesic’ten Osmanlı hâkimiyetindeki Kefe’ye kadar tüm idari ve hukuki otoriteyi tatbik ederdi. Kalgay, günlük divan toplama yetkisine sahipti ve Bahçesaray’da hanın divanına iştirak eden memurlarla aynı rütbeye sahip yetkililer kalgay divanına katılırlardı. Saray görevlileri ve yetki verilen kadınlardan herhangi biri Kırım Tatar elitleri arasında İslamın siyasi hükmünü icra edebilirlerdi. Kalgay divanı, kalgayın idari bölgesi içerisinde suç işleyenler için ölüm cezası verebilir ancak bu ceza han ile ona bağlı müftü ve kadıasker tarafından yeniden gözden geçirilebilirdi. Hanın ikinci veliaht ve vekili olarak nureddinlik makamı 1584 yılından sonra Kırım’daki Osmanlı nüfuzuna işaret etmektedir. Bu tarihten itibaren genel teamül hanın yaşça küçük veya büyük bir kardeşini kalgaylık rütbesine tayin etmekte; bununla birlikte nureddinlik makamı hanın en gözde oğluna hasredilmişti. Bu suretle Giray hanedanına mensup en yaşlı kişiden ziyade, son Osmanlı sultanlarında olduğu gibi, yaşça büyük olanlardan biri tercih edilirdi.

Karasubazar gümrük resminden 10.000 kuruş, Kerç’in tuz imalathanelerinden 5.000 kuruş, Kefe’nin gümrük resminden 3.000 kuruş, Moldovya’nın kovan vergisinden 2.500 kuruş ve aynı şekilde Eflak’tan 1.000 kuruş haraç, XVIII. yüzyılda kalgayın gelirleri arasındaydı. Ayrıca kalgay bazı

⁸ B. Vladimirtsov, *Le Regime social des Mongols*, Paris 1948, s.67 ve 126.

⁹ Bkz. Giray maddesi ve ona iliştilen jeneolojik tablo.

¹⁰ Krş. B. Grekov ve A. Yakoubovski, *La Horde d’Or*, Paris 1939, s.121-123.

Hıristiyan köylerinden kafa vergisi (cizye) alır ve bu varidat genellikle saray yetkililerine havale edilirdi. Diğer taraftan kalgayın idari bölgesinde varis bırakmaksızın ölen mirzaların mülkü de kendisine intikal ederdi¹¹.

Kalgay, hanın talebi doğrultusunda, harp zamanı (Osmanlı ordusunu takviye ettikleri dönemlerde genellikle mali destek alırlardı) ya da Polonya-Litvanya, Rusya veya Çerkezistan topraklarına doğru yapılan Tatar akınlarında, Tatar askeri birliklerine önderlik ederdi. Böyle hallerde kalgay tam yetkiliydi ve Moğol ananesine göre, ele geçirdiği toplam ganimetin onda birini alırdı. Han orduyu komuta ettiği zaman, kalgay Kazak saldırısı veya diğer baskınlardan Kırım'ı muhafaza etmek için umumiyetle geride kalırdı. Hana refakat ettiğinde ise, ordunun sağ kanadını idare ederdi¹². Sultan ya da mirzaların taarruzları karşısında kalgayın hanedan haklarını savunması beklenirdi.

Dış ilişkilerde, kalgay kendi elçilerini hanın elçileriyle birlikte gönderebilir ve belirli koşullar altında handan bağımsız olarak müzakerelerde bulunabilirdi. Moskova'dan alınan haraç (tiş) yekûnunun bir miktarı hassaten kalgaya tahsis edilmek zorundaydı¹³.

Akmescit'te Salgır Irmağı'nın sol kıyısında yüksek bir zemin üzerinde bulunan Kalgay Sarayı, 1783'te Rus işgalinden sonra yıkılmıştır. Ruslar eski şehrin yakınlarında yeni bir yerleşim bölgesi olarak Simferopol'u inşa ettiler. Burası Kırım Rus valisinin idare merkezi oldu. Kalgaylık makamı, İç Asya ile İslam müesseseleri bileşkesinin tipik bir numunesi ve aynı zamanda Batı Asya Türk-Tatar halklarına ait kurumların ortak bir hususiyetidir.

¹¹ Peyssonel, II, s.254.

¹² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. 10, s.47, 48.

¹³ H. Feyizhan ve V. Velyaminov-Zernov'da Kırımı gönderilen emtiansın listesi kaydedilmiştir. Bkz. *Materiali po İstorii Krimskogo Hanstva*, St. Petersburg 1864, birçok yerde.

BİBLİYOGRAFYA

- Doerfer 1995 Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische elemente im Neupersischen: Unter besonderer berücksichtigung alterer Neupersischer geschichtquellen, vor allem der Mongolen-und Timuridenzeit III*, Wiesbaden.
- Evliya Çelebi *Seyahatname*, C. 10, BTY.
- Feyizhan, H. ve V. Velyaminov-Zernov 1864,
V., *Materiali po İstorii Krimskogo Hanstva*, St. Petersburg.
- Grekov, B.-Yakoubovski 1939
A., *La Horde d'Or*, Paris.
- Halim 1287 Giray Halim, *Gülbün-i Hanan*, İstanbul 1287.
- Hammer 1856 J. Von Hammer, *Geschichte der Chane der Krim*, Viyana.
- Howorth 1876-1929 H. Howorth, *History of the Mongols*, London.
- İnalçık 2001 H. İnalçık, "Giray", *İslam Ansiklopedisi*, C. IV, Eskişehir, s.783-789.
- Kortepeter 1972 C. M. Kortepeter, *Ottoman Imperialism during the Reformation: Europe and Caucasus*, New York.
- Matuz 1970 J. Matuz, "Qalga", *Turcica*, II, s.101-129.
- Peyssonel 1787 M. De Pevssonel, *Traite sur le commerce de la Mer noire II*, Paris.
- Smirnov 1887 V. D. Smirnov, *Krimskoe Hanstvo pod Verhovenstvo Ottomanskoy Porti do Naçala XVIII vv.*, St. Petersburg.
- Spuler 1986 Berthold Spuler, "Kirim", *Encyclopaedia of Islam*, Vol. V, Leiden s.136-143.
- Vladimirtsov 1948 B. Vladimirtsov, *Le Regime social des Mongols*, Paris.